

PÁLÓCZI ÁGNES

„A legtevékenyebb mozgatóerő” – Pulszky Polyxéna (1857–1921). Egy különleges női életpálya a dualizmus korában*

Bevezető

Jelen tanulmányomban egy 19. századi apa-lánya levélváltást vizsgálok meg, Pulszky Polyxéna (1857–1921) és édesapja, Pulszky Ferenc (1814–1917) között. Az 1866–1889 között folytatott levelezésén keresztül a fiatal lány élete, neveltetése, családtagjaihoz való viszonya már gyermekkorától kezdve nyomon követhető. Az elemzett levelek alapján kibontakozik a tanulmányban, hogy a Pulszky család nem egy átlagos köznemesi család, az egymás és másokkal való kapcsolataik, a hazai művelődés és kultúráért tett áldozataik, gyűjteményeik, páratlan utazásaik tették felejthetlenné a család nevét.¹ Polyxéna csupán 9 éves volt, amikor elvesztette édesanyját. Ettől kezdve a meleg, törődő szülői gondoskodást az édesapja szeretete jelentette a kislány életében, kivételes kapcsolat alakult ki kettejük közt. Ezt a kötődést szeretném megvizsgálni levelezésükön keresztül, ami a Pulszky család hagyatékában, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában található.

A Pulszky család

A Pulszky család a dualizmus kori Magyarország kulturális, társadalmi és politikai életének koordinátora. Az ismert ősök a 18. század kezdetén telepedtek át Lengyelországból Magyarország északi részére, ahol nemzedékeken keresztül

* A tanulmány elkészítését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című pályázat támogatta.

¹ Marosi 1997: 11–19.

gazdálkodással foglalkoztak. A nemességet a család Mária Teréziától kapta 1740-ben Cséfalva, majd később a Lubóc adományozásával.

A család feje, Pulszky Ferenc részt vett az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharcban. A Batthyány-kormányban néhány napig pénzügyi államtitkár, ezt követően Bécsben a király személye körüli miniszter mellett szintén államtitkárként dolgozott. A szabadságharc utolsó hónapjaiban Londonban képviselte a független magyar kormányt. A világsi fegyverletételt követően Kossuth Lajos emigrációbeli társaként maradt Londonban, majd elkísérte amerikai körútjára is. 1863-ban viszont hátrahagyta az aktív politikai életet és családjával Firenzében telepedett le. A száműzetés hosszúra nyúlt Pulszky életében, hiszen majd 17 évet (1849–1866) töltött távol hazájától. Az emigrációból való hazatérését követően nem sokkal országgyűlési képviselőnek választották, és Deák Ferenc pártjának tagjaként tovább folytatta politikai karrierjét. Parlamenti munkája mellett 1869–1894 között a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatójaként munkálkodott, emellett segített az Esterházy-képtár előmozdításában is. 1870-től a magyarországi múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője lett. Munkája elismeréseként Pulszky Ferencet gyakran nevezik a dualizmus kora kulturális papjának.²

Felesége, Theresia Walter (1819–1866) egy előkelő bécsi bankárcsaládban, a Landstrasse-i Razumovsky-villában nevelkedett. Kiemelkedő zenei és írói tehetséggel rendelkezett. Irodalmi munkájának tetőpontját jelentette az 1850-ben Londonban megjelent, *Egy magyar hölgy emlékiratai (Memoirs of a Hungarian Lady)* című könyve.³ Összesen hét gyermekük született, de csupán négyen érték meg a felnőttkort: Ágost (1846–1901), Károly (1853–1899), Polyxéna (1857–1921) és Garibaldi (1861–1926).⁴ Az amnesztiát kapott Pulszky család szécsényi birtokára először 1866-ban Teréz, és két gyermeke, Henriette és Gábor tért haza. A hazalátogatásnak rossz vége lett, pár hét leforgása alatt elragadta mindhármukat a tífusz. Felesége tragikus halálát követően a megözvegyült Pulszky Ferenc egyedül nevelte gyermekeit.

Két legidősebb fia, Ágost és Károly is jelentős karriert futott be. Előbbi jogfilozófus és szociológus, egyetemi tanár, valamint országgyűlési képviselő lett. 1894–1895 között báró Eötvös Loránd mellett, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium államtitkára volt. Tudományszervező munkásságának elismeréseként, 1901-ben megválasztották a Társadalomtudományi Társulat elnökévé.⁵

Károly édesapja művészi szakértelmét örökölve az Iparművészeti Múzeum és az Eszterházy-képtár kurátora, majd igazgatója lett. 1882-ben feleségül vette a kor egyik legtehetségesebb színésznőjét, Márkus Emíliát. Karrierjének legnagyobb problémáját mégis az okozta, hogy nem tudott elszámolni a kormány által rábízott összeggel, ennek következtében rövid időn belül idegösszeomlást kapott, majd Ausztráliába emigrálva öngyilkosságot követett el. Konceptiózus művészettörténész volt, akinek emlékét a

² Marosi 1997: 17.

³ Gyulai 2019: 211–264.

⁴ Marosi 1997: 76.

⁵ Boros 1977: 217.

Szép művészeti Múzeumban található művészi alkotások őrzik.⁶

A legfiatalabb fiútestvér, Garibaldi a Királyi József Műegyetem hallgatója volt. Mérnöki oklevele megszerzése után részt vett a korinthuszi tengeri csatorna építésénél, majd az állam szolgálatába állva magyar királyi vasúti és hajózási felügyelő lett a Kereskedelemügyi Minisztériumban. 1910-ben a Kassa-Oderbergi Vasút Részvénytársaság vezérigazgatójává választották meg.⁷

Ennek a különleges családnak a legfiatalabb női tagja Pulszky Polyxéna (1857–1921). A fiatal lány szinte folyamatosan Pulszky Ferenc mellett tartózkodott, ott nőtt fel a Magyar Nemzeti Múzeumban lévő lakásban. Édesapja mellett korán megismerkedett a régészettel és művészettörténelemmel. Rendkívül művelt, ambiciózus nő volt. Életpályája és munkássága kivételes a 19. századi nőképek közt.

A kor szokásainak megfelelően házi tanításban részesült. Űgyesen rajzolt, 1872–1874 között az éppen megalapított Országos Magyar Királyi Mintarajztanodába járt, az első olyan felsőoktatási intézménybe, amely nőket is felvett a hallgatói közé.⁸ Nem kétséges, hogy ehhez apja befolyása is szükséges volt, mint ahogy a tudományos életben való elinduláshoz is.

Az 1870-es években élte virágkorát a Nemzeti Múzeumban működő Pulszky-szalón, amelynek nem más volt a háziasszonya, mint Pulszky Polyxéna. Ekkor ismerte meg a kor szellemi arisztokráciáját, és gyorsan elsajátította a művészetek, az irodalom, a múzeum nyelvét és kifejezési eszközeit. Éveken át a bájos és megkapó stílussal rendelkező kisasszony fogadta a múzeumi szalón külföldi és magyar tudósait.⁹

Polyxéna a társadalmi élet egyik legtevékenyebb mozgatóerejének számított, mindenütt jelen volt, ahol valamilyen kulturális vagy humanisztikus támogatásról esett szó. Részt vett konferenciákon – például a Nemzetközi Ősrégészeti Konferencián Budapesten 1876-ban, ezenkívül elnöke volt a józsefvárosi nőegyesületnek, a vöröskereszt egyik fiókjának, tevékeny választmányi tagja a Klotild fővárosi szeretetháznak, a Gazdasszonyok Országos Egyletének, az E. M. K.E. Fővárosi választmányának. 1889-ben segítette a Mária Dorothea Egyesület által megszervezett kisednevelési kiállítás lebonyolításában. Támogatásának és kapcsolatainak köszönhetően a kiállításon, a jótékonykodáson, a nők helyzetének javításán kívül szakmai érdekeket is képviselt országos hatókörrel.¹⁰ 1883-ban házasodott össze Hampel József régésszel, öt gyermeke született.

⁶ Fehér 2010: 9–25.

⁷ Balla 1924: 5–6.

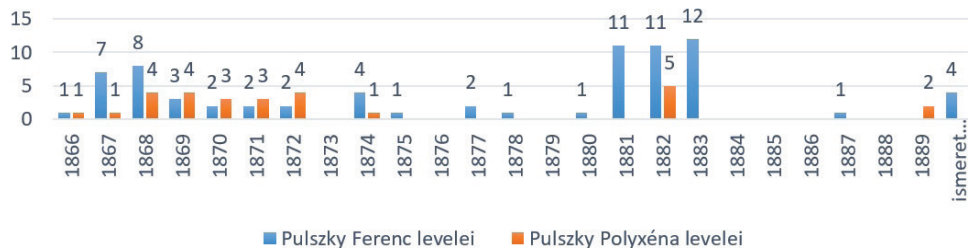
⁸ Balla 1924: 5.

⁹ Merényi 2004.

¹⁰ Katona–Balogh 1998:18–20.

Egy 19. századi apa-lánya levelezés

A 19. század közepén a levelezés műfaja leginkább a kulturális, politikai és társadalmi elit életében volt elterjedt. A levelezés összekötötte mind térben, mind időben az egymástól távol lévő feleket. A középosztálybeli műveltséghez hozzátartozott a helyesen és olvashatóan való írni tudás. Levelező útmutatók és mintakönyvek segítettek az írókat a levelek szerkezetileg helyes megalkotásában, gondolataik megfogalmazásában. A művelt közép- és felsőosztály családi levelezéseit nemcsak formális levélváltások (születésnap, névnap, köszöntések, családi eseményekről tájékoztatások, gyász hírek) jellemezték, hanem az információközlés fő színtere is volt egyben. A kiegyezést követően az írásos kommunikáció egyre népszerűbbé vált az alsóbb társadalmi rétegek körében is. Ehhez természetesen hozzájárult a magyarországi postaszolgálat függetlenedése, és kínálatának bővülése. Megjelentek a közkedvelt levelezőlapok és a táviratok is.¹¹ A korszak családi levelezéseit (szülő és gyerek, testvérek, rokonok) tekintve nem túl gyakori az apa-lánya közötti levélváltás. Deák Ferenc 1862-ben gyámleányához, Vörösmarty Ilonához írt levelén,¹² és a leány 1926-ban a Pallas Kiadónál megjelent emlékezésein¹³ kívül nem találkozunk olyan gazdag, évekig tartó levélváltással, mint ami Polyxéna és édesapja között zajlott. 1866–1889 között több mint száz levelet váltottak egymással. Az apától 73 levél,¹⁴ lányától 28 levél¹⁵ maradt fent az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattában.

1. ábra Levelezések eloszlása 1866–1889 között

Amint a fenti diagram (1. ábra) is mutatja, levélváltásuk nem volt egyenletes. Polyxéna apjához fűződő kapcsolata alapján voltak kifejezetten intenzív levelezési időszakok, és előfordult olyan is, hogy évekig nem írtak egymásnak. Ennek mentén három nagyobb korszakot különítettem el. Polyxéna az 1860-as évek második felét Szécsényben töltötte öccsével, Garibaldival és nevelőnőikkel. A legtöbb levél ebből az

¹¹ Fónagy 2013: 619–623.

¹² Deák Ferenc levele gyámleányához 1862. aug. 14. Budapesti Szemle 1896. LXXXVII. 237. sz. 321–328.

¹³ Széll Kálmánné 1926.

¹⁴ OSZKK Fond VIII/2316

¹⁵ OSZKK Fond VIII/ 0847

időszakból maradt fent, apjával való levélváltása ekkor kifejezetten aktív, szinte minden levelüket párhuzamba lehet állítani egymással. Az 1870-es években az előző időszakhoz képest jóval kevesebb levél íródott, ami összefügghet azzal, hogy Polyxéna együtt élt az édesapjával a Nemzeti Múzeumban, ami szükségtelenné tette a levelezést. Az 1880-as években Polyxéna rengeteg külföldi utazáson vett részt barátaival, rokonaival, illetve férjével, Hampel Józseffel. Édesapja igyekszik folyamatos tájékoztatást adni a családi történésekről, viszont Polixénától csupán hét levél maradt fent, amik javarészt útibeszámolók. Feltételezhető, hogy nem minden levél került be a hagyatékba.

Szécsényben töltött évek

Polyxéna és édesapja közötti első levélváltásra 1866 nyarán került sor. Ez utóbbi levél közvetlen előzménye az édesanya, és a vele tartott két kisgyermek hirtelen halála, majd a gyászoló család száműzetésből való hazatérése Magyarországra. A család visszaköltözött az egykor a Forgách grófok tulajdonában lévő szécsényi kastélyba.¹⁶ A gyerekek Ágost kivételével az emigrációban születtek, így mindannyiuk számára új volt a kialakult helyzet, most látták először a már szüleik által sokszor emlegetett hazájukat. Az egyedül maradt családfő a visszatérést követően igyekezett mihamarabb rendezni a család ügyeit, újra munkába állt. A kiegyezést követően megválasztották országgyűlési képviselőnek, munkája így már Pesthez és Bécshez kötötte. Az otthoni birtok ügyeit, gyermekei neveltetését így kénytelen volt távolról, sokszor levelezésen keresztül kézben tartani.

Pulszky Ferenc nemcsak fiai, hanem lánya neveltetésére is különös figyelmet fordított. Polyxénával való korai levelezésének mindenképpen tanító szándéka is volt, ugyanis a 19. századi nevelés egyik fontos követelménye volt a levélírás szabályainak helyes elsajátítása. A levelek formai szerkezete, fogalmazási módja, az esetleges helyesírási hibák mind-mind írója műveltségéről árulkodtak.¹⁷ Az 1867-es kiegyezést követően lépcsőről lépcsőre ugyan, de kezdetét vette a főváros magyarosodása, ahol már elvárás volt a magyar nyelv elsajátítása. Pulszky kívánsága is az volt, hogy az eddig külföldön élő kisasszony megtanuljon helyesen magyarul írni és olvasni. A fiatal lány korai leveleit akár „gyakorlóleveleknek” is nevezhetnénk, mivel ezek gyöngybetűkkel, tisztán és nagy szünetekkel íródtak, sokszor látható a hibák javítása is a levélszövegekben. Ahhoz, hogy Polyxéna gyakorlott levélíró legyen, és az írás fortélyait elsajátítsa, hosszú évek gyakorlása, és a tapasztaltabb családtagok, és nevelőnők segítségével kellett hozzá. Pulszky nagy figyelmet fordított lánya íráskészségének fejlesztésére, válaszleveleiben tanító

¹⁶ Marosi 1997: 14.

¹⁷ Fónagy 2013: 629.

szándékkal többször is kijavítja lánya hibáit: „*Leveledben alig volt hiba, tájék azonban nem így iratik a mint Te írtad (: tályék :) örülök, hogy mindennap okosabbá válsz*”.¹⁸

A középosztálybeli magyar családok gyermekeik mellé legfőképpen német, az arisztokrata családok francia vagy angol nevelőnőket alkalmaztak, akik a nyelvtanulást már kisgyermekkorban biztosítani tudták növendékeik számára.¹⁹ Polyxéna sem csak a magyar, hanem az olasz és francia nyelv elsajátítására is törekedett. 1869-ben büszkén dicsekedett fejlődéseiről egy apjához írt levelében: „*Juliával megint elkezdtem olaszul beszélni s már három- négy oldal hosszú olasz-és egy négy oldal hosszú francia levelet írtam*”.²⁰ A fiatal kisasszonynak bizonyosan több nevelőnője is volt, a levelekben az alábbi nevekkel találkozhatunk: Nagy Lilla, Anna Voigt, Johanna Müller, Júlia kisasszony. Polyxéna apjához írt leveleihez német nyelvű nevelőnője, Johanna Müller rendszeresen mellékelte a gyerekek fejlődéséről, a házban történt eseményekről szóló beszámolóját.

A levelek tartalmát tekintve, Pulszky Ferenc lánya iránt érzett féltő szeretete, sőt imádata tükröződik ezen időszakban írt leveleiben. A munkájából adódó kötelességek miatt előfordult, hogy hónapokig nem tudott hazamenni Szécsénybe, hogy meglátogassa a gyermekeit. Hiányát szerető szavaival és ajándékaival próbálta pótolni. Leveleinek megszólítása mindig különböző: *Kedves Galambocskám!, Kedves kis Polikám!, Édes kedves Angyalkám!* Előfordult, hogy rövid, tréfás kis versecskével kedveskedett lányának:

„*Poli kedves galambocska,
Uszkál mint a kis halacska,
Érted halok, érted élek,
Száz millióért sem cseréllek.*”²¹

Mindig beszámol Polyxénának arról, hogy hol tartózkodik éppen, és mikor várható haza. Sokszor intette lányát a tanulásra, többször figyelmeztette, hogy vigyázzon egészségére, és ha bármiben hiányt szenvedne, akkor mindig hozzá forduljon először. Ajándékokkal halmozta el lányát, így próbálta enyhíteni lelkiismeret-furdalását amiatt, hogy nem lehet mindig mellette. Bármit kérhetett a kislány (póniló, karperec, képerket), az apja minden kívánságát teljesítette. Pulszky Ferenc 1869-es múzeumigazgatói kinevezése változást hozott lányával való kapcsolatában. Ugyanis az édesapa úgy döntött, hogy a Nemzeti Múzeumba való beköltözése után magához veszi lányát, és maga fog gondoskodni neveltetéséről: „*Megkaptam kedves leveledet, látom, hogy mindennap nemcsak testileg, hanem szellemileg is fejlődni kezdesz. Annál jobb, majd sokat olvasunk együtt téiben, s tanítani foglak, ami nekem nagy örömet fok okozni*”.²²

¹⁸ OSZKK Fond VIII/2316/21. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1870. július 26.

¹⁹ Szécsi-Géra 2018: 149.

²⁰ OSZKK Fond VIII/ 0847/8. Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez, Szécsény, 1869. július 7.

²¹ OSZK Fond VIII/2316/1. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához Pest, 1866.

²² OSZK Fond VIII/2316/19. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához, Pest, 1869. augusztus 22.

Az együttélés időszaka

Az 1870-es évek elején Polyxéna édesapájához költözött a múzeumi lakásba. A fiatal lány ebben az időben indult el a nővé válás útján, az apai támogatásnak köszönhetően vált érett, kiegyensúlyozott, önálló felnőtt nővé.

1. kép Pulszky Ferenc és lánya, Polyxéna²³

A dualizmus kori Magyarországon a nők túlnyomórészt otthon vagy magánintézményekben tanultak. Az első tanítónőképzőt 1869-ben, az első leánygimnáziumot 1896-ban alapították, ezt követően pedig Wlassics Gyula minisztersége alatt, 1895. december 31-én tette közzé a 72039. számú miniszteri rendeletet, amellyel megnyitotta az egyetemek bölcsész és orvosi karát, illetve az

²³ Borsos József felvétele, albumin. Pest, 1867–1868, MNM TF.

egyetemi gyógyszerészeti tanfolyamot a nők előtt.²⁴ Művészképzésben azonban már sokkal hamarabb részt vehettek a tanulni vágyó nők. A Nemzeti Zenede 1867-től, a Zeneakadémia 1875-től, a Mintarajziskolák 1871-től férfi és női hallgatókat is felvettek.²⁵ Amint az egy 1924-ben Pulszky Garibaldival készült interjúból kiderült, az édesapa az amerikai és angol nevelésből indult ki, így önállóságra, a szabad döntések meghozatalára nevelte gyermekeit.²⁶ A házi nevelésen túl Polyxéna beiratkozott a Keleti Gusztáv vezetése alatt álló mintarajziskolába, és művészetet tanult, illetve a tanítónői vizsgát is majdnem letette, csak apjával és egy tudós társasággal Görögországba való utazása akadályozta meg abban.²⁷ Szellemi fejlődését jelentősen befolyásolta, hogy az apjával töltött évek alatt megismerkedett a kor társasági elitjével. A Pulszky-szalón az 1870-es évek közepén élte fénykorát, amely a magyarországi tudományos elit mellett számos európai tudós kedvelt találkozóhelye volt. Hasonló szalont már az emigráció idején Firenzében is működtetett Pulszky feleségével, Walter Teréziával. Az anyai vezetés nélkül magára maradt lány hivatása volt pótolni a háziasszony hiányát. Így Polyxéna, az édesapját támogatva, elbűvölő kedvességgel és vendégszeretettel fogadta minden szombat este a szellemi élet kiemelkedő vendégeit a múzeumi lakásba. Polyxéna megkapó jelleméről Sturm Albert újságíró az alábbi módon számol be a Fővárosi Lapokban megjelent cikkében: *„E fiatal lány, ki még csak az imént szűnt meg gyermek lenni, a frissességét, mely korának szerencsés tulajdona, s a természetes szívj óságot, mellyel mindenkit elbájol, olyan határozott és fesztelen magatartással párosítja, melyet a szalón sokkal régebbi úrnői is irigyelhetnének tőle. Élénk, finom szelleme s lányoknál ritka képzettsége dacára sem mutat kedvet a kékharisnyássághoz s mégis ismeri egész Pest, az is, a ki nem látta”*.²⁸ A meghívottak leginkább a művészet, politika és tudomány jeles képviselői voltak. A szalón visszatérő vendégei közt volt Ipolyi Arnold, Gyulai Pál, Liszt Ferenc, Szilágyi Sándor és Trefort Ágoston.²⁹ Az est színvonalát Pulszky külföldről érkezett tudós barátai, ismerősei, mint például Ferdinand Lesseps³⁰ és Alfred Eduard Brehm³¹ társasága növelte igazán.

²⁴ Pukánszky 2013: 127.

²⁵ Szécsi-Géra 2018: 357.

²⁶ Balla 1924: 5–6.

²⁷ Sebestyén né 1893.

²⁸ Albert Sturm 1875.

²⁹ Merényi 2004.

³⁰ Ferdinand Lesseps (1805–1894) francia diplomata

³¹ Alfred Edmund Brehm (1829–1884) német zoológus

Egy fiatal nő utazásai

Az utazás fontos szerepet töltött be a Pulszky család életében. Pulszky Ferenc már fiatalkorában több nagy utazást tett nagybátyjával, Fejérváry Gáborral.³² Az édesapa példáját követve Polyxéna is hamar az utazás szerelmesévé vált. Gyermekkorától kezdve rengeteget utazott, kezdetben apjával, majd férjével, Hampel József régésszel tett hosszabb és egzotikusabb utakat: Olaszország, Görögország, Törökország, Németország, Anglia, Egyiptom, Svájc. Utazásainak két fő oka volt: egyrészt hajtotta a kíváncsiság, az új tájak felfedezése iránti vágy, másrészt pedig fiatal kora óta lévő betegségei kezelése miatt többször hosszabb kúrákon vett részt külföldön. Hazai utazásokon is szívesen csatlakozott édesapja baráti társaságához, így történt ez 1877-ben is, amikor is Hadik-Barkóczy Ilona (1833–1887) grófnő, valamint édesapja munkatársai, Fraknói Vilmos (1843–1924) és Bubics Zsigmond (1821–1907) művészettörténész körében vett részt egy néhány napos körutazáson: *„Itt volt Hadikné, Fraknói megjött, e szerint megbeszéltük velök kirándulásunkat. Aug 14dikén kedden 3 órakor indulunk innét, -t.i. Fraknói, Bubics meg én, - Losoncon leszünk 8 órakor vagy valamivel előbb, Téged ott fogunk találni, és 11 órakor éjjel Szent Keresztre érünk, ott maradunk 15dikén és 16dikán, 17dikén elmegyünk Ipolyival Besztercebányára, 18 este Miskolcra érünk, ott meghálunk, 19dikén reggel 7 órakor indulunk onnét és 9 óra tájban Homonnának Tavarnára érkezünk. Ott négy napig maradunk, Hadikné elküld kocsin Eperjesre, egy napot ott töltünk s vagy Mátrának vagy Tátra Fürednek megyünk vissza, a mint Te akarod”*.³³

Polyxéna egészsége az 1870-es évek elején megromlott, édesapjának a következőképpen írt tüneteiről: *„Voigt kisasszony levelét már bizonyosan megkaptad, én nem akartam, hogy írjon neked, de ő semmi képen sem akart engedni, s azt mondta, hogy ő nem akarja a felelősséget magára vállalni, ha én előbb ágyba kerülnék, minthogy Bécsben lettem volna, igaz hogy kiülésem arcomon és nyakamon nagyon mutatkozik”*.³⁴ Pulszky a legjobbat akarta a lányának, így a kor leghíresebb bőrgyógyászához, Ferdinand von Hebra praxisába vitte lányát. Hebra 1845-ben Bécsben átvette a már önállóan működő bőrbetegek osztályának vezetését, a bőrgyógyászat rendkívüli tanára volt, előadásira a világ minden tájáról érkeztek a hallgatók. 1856 és 1876 között megalkotta monumentális művét, *Atlas der Hautkrankheiten* címmel, amelyet a hallgatók és az orvosok oktatására szánt.³⁵ A gondoskodó édesapa teljes mértékben megbízott az orvosban: *„Bécsben megállunk, beszélünk Hebrával s azt fogjuk tenni a mit ő tanácsol, Lonéche (Leuk) nem az a fürdő hová szívesen vinnélek, majd oda megyünk hova Hebra küld”*.³⁶ Az osztrák orvos tanácsára a fiatal lány többször is elutazott Firenzébe, ahol anyai nagyanya mellett próbált betegségéből felépülni. Kintléte alatt sem volt tétlen, 1874-ben Hadik

³² Marosi 1997: 83.

³³ OSZKK Fond, VIII. 2316/32. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1877. augusztus 11.

³⁴ OSZKK Fond, VIII. 0847/16. Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez. 1871. szeptember 13.

³⁵ Bokor-Gerő 1894.

³⁶ OSZKK Fond, VIII. 2316/29. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1874. június 28.

grófnő társaságában bejárta a dél-olaszországi városok nagy részét, Nápolyt, Pompeit, Paestumot. Édesapja már kénytelen volt levelében mértékletességre inteni folyton úton lévő lányát: „*Tehát alud ki magadat mindennap, lásd és mennyit szabad, és gondold, hogy ez csak első előíz, a kóstolás után megjö előbb utóbb a tanulmányozás ideje. Visszajövet azonban Florenczban kell maradnod, nem mehetsz felső Olasz Országba a grófnővel, Nagymamánál kell maradnod, míg el nem, jövök érted, körülbelül Június végével*”.³⁷ A hónapokig tartó fürdőkúrák nem hozták meg az elvárt eredményt, Polyxéna állapota továbbra sem javult, a család így egy szokatlan megoldás mellett döntött: az észak-afrikai Algírba küldték a lányt a meleg éghajlati levegő gyógyító hatása miatt. Az ötletet az utazáshoz egy régi családi kapcsolat szolgáltatta. Pulszky Ferenc angliai emigrációja idején barátságot ápolt Benjamin Leigh Smith radikális unitárius lelkésszel, Norwich parlamenti képviselőjével és családjával.³⁸ A legidősebb lány, Barbara Leigh Smith (Barbara Bodichon) ismert festő, író és nőjogi aktivista; a kisebbik hűg, Anna Leigh Smith, aki a tulajdonában lévő algíri Villa Montfeldbe meghívta Polixénát 1881-ben.³⁹ A Pulszky család a nyilvánosság előtt titkolta az utat, hiszen a korban egy fiatal nő a házasságkötésig nem számított nagykorúnak. Így szinte elképzelhetetlen volt, hogy egyedül, kíséret nélkül utazzon egy hölgy, és hónapokat töltsön idegen környezetben. Az algíri utazás állomásait Polyxéna bevonásával lépésről lépésre megtervezte a család az 1881 novemberi indulástól az 1882 májusi megérkezésig. A gyógyulás fél éve alatt a család biztatására útiélményeit írásba foglalta Polyxéna. Édesapja közbenjárásának köszönhetően számos tárcája jelent meg a Pesti Naplóban és a Fővárosi Lapokban Beszédes Kálmán álnéven.

Házasságkötés

Polyxéna 1883 tavaszán házasodott össze a Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatójával, Hampel Józseffel. Nászútjuk során bejárták egész Görögországot. Ez idő alatt találkoztak Heinrich Schliemann, híres Mükéné és Trója romjait kutató régésszel. Schliemann bátorítására az ifjú pár megtekintette a trójai ásatásokat. Erre a kirándulásra Konstantinápolyban készültek fel, ahol Szilágyi Dániel turkológus társaságában egy hetet töltöttek. Ezt követően az ásatások helyszínére indultak, ahol két katona kísérte őket, az utat pedig lóháton tették meg.⁴⁰ Pulszky kifejezetten aggódott lánya egészségi állapota miatt, hiszen nem volt hozzászokva az ilyenfajta megerőltetésekhez: „*Régi divat kezdem e szavakkal remélem jól vagytok,*

³⁷ OSZKK Fond, VIII. 2316/26. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1874. április 27.

³⁸ OSZKK Fond, VIII. 2316/35. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1881. június 25.

³⁹ Ross 1991: 15.

⁴⁰ Márki 1889: 141.

mert nagyon féltém Polit, 26 napi lovaglás csakugyan nem neki való”.⁴¹ Polyxéna a fáradalmak ellenére is nagyon élvezte a görögországi utazást, különös módon vonzódott az antikvitás kultúrájához. Ezt bizonyítja az is, hogy néhány évvel később lefordította magyarra Charlotte M. Yonge két angol nyelvű munkáját, amelyet a görög⁴² és római⁴³ világról írt az ifjúság számára könnyen érthető, szabatos stílusban megfogalmazva. A házasságot követően Polyxéna és az édesapja közötti szoros kapcsolat nem szakadt meg. Az öreg Pulszky nem maradt egyedül, amíg a fiatal házaspár nászúton volt, felújította számukra régi lakását.⁴⁴

Összegzés

A tanulmányomban egy apa-lánya levelezésen keresztül kívántam röviden ismertetni egy fiatal lány nővé válásának főbb állomásait. Ez alapján elmondható, hogy Pulszky Polyxéna élete és munkássága nem a dualizmus korának átlagos nőképét nyújtja. Édesapja gondos nevelésének köszönhetően Polyxéna önálló, érett személyiségű nővé vált. Műveltségét, tudását nem egyetemi úton szerezte, hanem abból az inspiráló környezetből szívta magába, amely az édesapja társaságában körbevette. Polyxéna ezen alapok mentén vált a 19. század utolsó harmadában intézményesült, gyermekneveléssel foglalkozó „civil” egyesületek fő védnökévé. Elkötelezett nőjogi aktivistaként egyrészt jótékonyági szervezetek támogatásával, másrészt a nők jogaival és képzésük előmozdításával foglalkozott.⁴⁵ E tanulmány keretei nem teszik lehetővé, hogy további forrásokkal szemléltessem Polyxéna további életének útját, mégis bízom abban, hogy a fenti szövegekkel sikerült érzékeltetnem, hogy milyen egyedülálló, érdekes személyiség volt. Doktori értekezésemben ezen apa-lánya levélváltást kiegészítve, Polyxéna egész életpályájának részletes bemutatására törekszem.

⁴¹ OSZKK Fond, VIII. 2316/62. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1883. május 7.

⁴² Hampelné 1892.

⁴³ Hampelné 1895.

⁴⁴ OSZKK Fond, VIII. 2316/67. Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához. 1883. május 7.

⁴⁵ Vasárnapi Újság 1921. május 15.

Hivatkozott források

- OSZKK Fond VIII/2316 Pulszky Ferenc Pulszky Polyxénához
 OSZKK Fond VIII/ 0847 Pulszky Polyxéna Pulszky Ferenchez
 Borsos József felvétele, albumin. Pest. 1867–1868, MNM TF.
- Albert Sturm 1875: Bei Franz Pulszky. Fővárosi Lapok. 11. sz.
- Balla Mihály 1924: Apák és fiak. Az Újság. 22. évf. 58. sz.
- Boros László 1977: Pulszky Ágost tudományszervező tevékenysége. In: Szociológia. 2. sz. Deák Ferenc levele gyámleányához 1862. aug. 14. Budapesti Szemle 1896. LXXXVII. 237. sz.
- Márki Sándor 1889: Magyar nők utazásai. In: Földrajzi Közlemények. XVII. kötet. 141-142.
- Merényi Hajnalka 2004: A Pulszky-szalón. In: Budapest Negyed, 46. évf. 4. sz.
- Sebestyén Stetina Ilona 1893: Vasárnapi Újság 40. évf. 6. sz.
- Vasárnapi Újság 1921: 9. sz. 68. évf. 104.

Hivatkozott szakirodalom

- Bokor József – Gerő Lajos 1894: A Pallas nagy lexikona. Budapest.
- Fehér Ildikó 2010: Pulszky Károly (1853-1899). Enigma XVII. évf. 62. sz. „Emberek és nem frakkok” A Magyar művészettörténetírás nagy alakjai. 4. kötet. 9–25.
- Fónagy Zoltán 2013: Levelezés a 19. századi Magyarországon. Történelmi Szemle. 4. szám. 619–639.
- Gyulai Éva 2019: Egy református politikusfeleség a bécsi „zweite Gesellschaftból”: Pulszky Terézia (Therese Walter, 1819–1866). In: Dienes Dénes – Kegyes Erika – Veres Ildikó (szerk): A nők jelenléte és szerepe a magyar protestáns szellemiségben. Sárospatak. 211–264.
- Hampelné Pulszky Polixéna 1892: Elbeszélések a görög világból. Budapest.
- Hampelné Pulszky Polixéna 1895: Elbeszélések a római világból. Budapest.

- Marosi Ernő 1997: Pulszky Ferenc (1814–1897) emlékére. Ferenc Pulszky (1814–1897) Memorial exhibition. (Katalógus) Magyar Tudományos Akadémia. Művészeti Gyűjtemény. Budapest.
- Katona Edit – Balogh Jánosné Horváth Terézia 1998: Az 1889-es Országos Kisdiednevelési Kiállítás. Magyar Múzeumok. 4. sz.
- Christopher Ross 1991: American Embassy Properties in Algiers. Their Origins and History. Montfeld.
- Pukánszky Béla 2013: A nőnevelés története. Budapest.
- Szécsi Noémi – Géra Eleonóra 2018: A budapesti úrinő magánélete (1860–1914). Budapest.
- Szell Kálmánné Vörösmarty Ilona 1926: Emlékeim Deák Ferenc politikai és magánéletéből. Budapest.